

Теория за пазара на Фридрих Хайек и съвременността

"...НАЙ-МОЩНАТА КРИТИКА НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО ПЛАНИРАНЕ И СОЦИАЛИСТИЧЕСКАТА ДЪРЖАВА, КОЯТО СЪМ ЧЕЛА ПО ТОВА ВРЕМЕ [КРАЯ НА 40-ТЕ ГОДИНИ НА 20-ТИ ВЕК] И КЪМ КОЯТО СЪМ СЕ ВРЪЩАЛА ТОЛКОВА ЧЕСТО ОТ ТОГАВА НАСАМ Е "ПЪТЯТ КЪМ КРЕПОСТНИЧЕСТВОТО" НА Ф. А. ХАЙЕК."
МАРГАРЕТ ТАЧЪР

1. Житейски и творчески път на Фридрих Хайек

Фридрих Хайек е може би най-ярката фигура на либерализма на ХХ век. Въпреки Нобеловата награда по икономика, присъдена му през 1974 г. за разработване на теорията за цикъла и парите, неговото научно творчество обхваща не само икономическата теория. Той публикува общо 130 статии и 25 книги, обхващащи теми от социалната философия и философията на науката до правото и политологията, от антропологията до психологията.

Фридрих Август фон Хайек е роден във Виена на 8 май 1899 г. в семейство на интелектуалци. Академичната му кариера започва във Университета на Виена, където през 1921 и 1923 г. защитава два последователни доктората по право и икономика. В периода 1922 – 1927 г. работи под ръководството на Лудвиг Мизес, а от 1927 до 1931 г. оглавява Института за изследване на икономическия цикъл, който двамата с Мизес създават. Анализирайки теорията на Мизес за парите и кредита, Хайек се впуска по-детайлно изучаване на координирането на капитала и институционните детайли на кредитната политика. Неговата първа книга "Парична теория и икономически цикъл" (1929) представлява анализ на влиянието на кредитната експанзия върху структурата на капитала. От 1921 до 1926 Хайек работи под ръководството на Мизес в правителствената счетоводна служба. В периода 1923 - 1924 година е асистент по изследователската дейност на Джерамая Дженкс в Ню-Йоркския университет. От 1927 до 1931 година Хайек е директор на Института за изследване на бизнес цикъла (Austrian Institute for Business Cycle Research, Osterreichisches Institut für Konjunkturforschung), който основават заедно с Мизес. Основната дейност на института се състои от теоретични и емпирични изследвания на бизнес цикъла. От 1927 до 1931 година Хайек е също така и частен доцент (privatdozent) във Виенския университет. Като частен доцент той се ползва с всички академични права, но не получава заплата от университета. През 1931 година Хайек публикува статията "Ричард Кантийон", посветена на един от икономистите, предшествващи австрийската икономическа школа. През 1930 – 1931 г. Хайек изнася лекции в Лондонското училище по икономика, които са посрещнати с много голям интерес и по-късно са издадени в отделна книга "Цени и производство" (1931). Престоят му в Англия се отличава с два големи интелектуални дебата. Първият е с Кейнс относно причините за икономическия цикъл и ролята на парите, в резултат на който Хайек издава

книгата „Чиста теория на капитала“ (1941). Вторият е с Ланге за пазарния социализъм и за възможностите за пресмятане при централизираност на икономиката. Плод на втория дебат са книгите му „Пътят към крепостничеството“ (1944) и „Индивидуализмът и икономическия ред“ (1948). От 1950 до 1962 г. Хайек е професор по социални и политически науки в Чикагския Университет. По това време той написва книгите си „Контрареволуцията на науката“ (1952) и „Конституция на свободата“ (1960), в която най-систематично излага своите либерални възгледи.

През 1962 г. Хайек се завръща в Европа - в Университета във Фрайбург, Германия - като професор по икономика (наследява катедрата от Валтер Ойкен), където се пенсионира през 1967 г. През този период Хайек се отдава на усъвършенстване на своята теория за спонтанния ред и издава тритомника „Право, законодателство и свобода“ (1973 – 1979). Впоследствие до 1974 г. приема поста почетен професор в Университета в Залцбург, Австрия, а през 1971 г. Виенският Университет го прави почетен сенатор. В последните си години Хайек се връща към любимата си тема за парите и през 1977 г. с книгата си „Денационализация на парите“ (1978) поражда дискусия за децентрализацията на паричната емисия. През 1988 г. издава „Фаталната самонадеяност. Грешките на социализма“ – резултат от подготовката му за голям, но неосъществен интелектуален дебат със социалистите в Париж.

„Пътят към робството“ е книга на австрийския икономист Фридрих Хайек, публикувана за пръв път през 1944. Тя е посветена на „социалистите от всички партии“. Основната теза на Хайек е, че целите и методите на социализма и икономическото планиране закономерно водят до тоталитаризъм, тъй като централното планиране не може да бъде ограничено до икономиката и в крайна сметка трябва да обхване и обществения и личния живот. Според него страни като Съветския съюз и Нацистка Германия вече са изминали „пътя към робството“, а и много демократични страни са поведени по същия път.

Хайек разглежда индивидуализма, колективизма и икономическия контрол. Книгата изследва връзката между индивидуалната свобода и държавната власт и достига до извода, че правителственият контрол в икономиката води до катастрофални резултати, тъй като получаването на необходимата информация за ефективно планиране е невъзможно.

2. „Спонтанният ред“

Носител на неолиберализма в Англия е Лондонската школа, наричана често „неоавстрийска“, тъй като представителите ѝ възпроизвеждат идеи на Австрийската школа. Основоположник на Лондонската неолиберална школа е Фридрих Август фон Хайек (1899 г.), а други видни нейни представители са Карл Попър и Лайнъл Робинс.

В теоретичната система на Хайек основополагащо място заемат концепцията за икономическото развитие като стихийен процес, изключващ възможността за каквото и да било съзнателно управление и планиране на цялостния икономически живот, и схващането за икономическата свобода на индивидите като висша ценност. Според Хайек „спонтанният ред“ (пазарната икономика) се създава по еволюционен път като несъзнателен резултат от съзнателните действия на хората, преследващи своите лични цели. За Хайек съществува механизъм, който води и направлява действията на много хора, движени от

лични подбуди, към постигане на обща полза, въпреки че никой от тях не е ръководен от мисли за благо на обществото.

Хайек отхвърля преките форми на държавна намеса в икономиката, различните форми на протекционистична политика, като отговаряща на користните интереси на определени социални групи и слоеве (профсъюзи, фермери, бизнес). Държавата трябва да упражнява само административни функции, с които да следи да не се нарушава икономическата свобода на гражданите, т.е. да не се нарушават интересите на капитала и труда. Принципите на свободната конкуренция не допускат никакви обединения, които биха изменили закона за търсенето и предлагането. Поддържа се тезата, че монополните обединения не са закономерно явление, а се появяват, съществуват и се засилват благодарение на действията на държавната власт.

Това, с което името на Хайек се свързва веднага е неговата теория за спонтанния ред и за еволюционното развитие на обществото. Изследвайки пазара, той формулира концепцията за спонтанния ред, свързвайки го с механизма на "невидимата ръка" на Адам Смит. Според Хайек основните институции като държавата, пазара, парите, правото, морала възникват спонтанно от дейността на хората, а не са резултат от преднамерени човешки дейности. Спонтанният ред е резултат от действията на отделните лица, от самоорганизацията на обществото и икономиката. Човешкото общество е управлявано от правила. Според Хайек "човек е по-скоро същество, спазващо правила, отколкото преследващо цели". Човек "съблюдава тези правила, които той не е измислил и често дори не познава в детайли, въпреки че е в състояние да ги спазва". Спонтанният ред е резултат от избора на тези правила и е противоположност на съзнателния ред, където правилата са наложени по силов път. Спонтанният ред действа на основата на универсални правила и не е подчинен на някаква обща цел, докато съзнателният е построен на основата на конкретни правила и е ориентиран към постигането на строго определена цел. Според Хайек първият ред помага на обществото, а вторият го руши. Според него спонтанният ред е единственото възможно развитие на обществото, където учейки се от своите грешки и успехи, индивидите и социалните групи напипват тези правила, които им носят по-добро материално състояние. Спонтанният ред се осъществява чрез свободата на индивидите в размяната, която е неотменно условие за съществуването на пазарите.

3. Свободният пазар и разпръснатото знание

В рамките на дебата за възможностите на социализма, през 1937 г. Хайек публикува статията "Икономическата наука и знанието", която по онова време почти не привлича общественото внимание, но погледнато в ретроспекция, тя маркира началото на най-значителния принос на Хайек към икономическата теория – схващането, че свободният пазар е единственият практичен начин да се организира едно съвременно общество и идеята, че ключът към икономическия растеж е "знанието". За него знанието и информацията са разпръснати и не могат да бъдат съсредоточени в едно – всеки елемент от системата носи нужната за нейното функциониране информация. И именно пазарът е онази комплексна структура, където се създава и предава информацията, разсеяна между множество индивидуални агенти.

За Хайек традиционната характеристика на пазара като социален механизъм за разпределение на ограничените ресурси в зависимост от индивидуалните

предпочитания на потребителите е недостатъчна. Той разглежда пазара като сложно устройство за предаване и използване на информацията. Чрез движението на пазарните цени икономическите агенти научават предпочитанията на потребителите и технологичните възможности на производителите. Тази информация се поражда в самия ход на пазарния процес.

Теорията на Хайек за разпръснатото знание и за невъзможността да се измерят и калкулират пазарните цени е пряко насочена срещу теорията и практиката на социализма и макроикономическото планиране. За всяко общество основният икономически проблем е как, използвайки наличните ресурси, най-добре да организира производството, за да задоволи нуждите и предпочитанията на милионите различни хора. Много от съвременниците на Хайек смятат, че най-добрият начин да се постигне това е централното планиране, което ще позволи ресурсите да се насочат към обществено полезните области, избягвайки хроничната нестабилност на капитализма. Но според Хайек централизираните системи изглеждат привлекателни само на хартия; в действителност те страдат от нелечимо заболяване: проблемът "липса на информация".

Свободният пазар не е само политическа конструкция, както твърдят много от критиците, а остава най-доброто средство за координиране на разпръснатата информация. За да разбере как най-пълноценно да се разпределят ресурсите, планиращият трябва да знае какви точно стоки искат да купуват хората и как най-евтино могат да се произведат тези стоки. Но тази информация е сред индивидуалните агенти, не в картонетките и файловете на планиращата държавна агенция. И единственият начин индивидуалните агенти да обменят тази информация едни с други е чрез системата на пазарните цени - давайки възможност на милиони "decision makers" да отговорят индивидуално на пазарните цени и давайки възможност на конкуренцията да реагира на цените чрез пренасочване на ресурси. Затова според Хайек основният икономически недостатък на социализма е премахването на цените като информационен носител и опитите да се концентрира информацията в един център. Хайековото схващане за пазара като спонтанно работеща машина за обработка на информацията е едно от големите прозрения на века.

4. Икономическият цикъл и причините за икономическите кризи

Спорът между Хайек и Кейнс от 30-те години за природата на икономическия цикъл и причините за икономическите кризи е може би най-значителният спор по макроикономика през ХХ в. Докато Кейнс твърди, че кризата е плод на несъвършенството на пазара и макро-икономическата политика е призвана да спаси капитализма, то Хайек се опитва да докаже точно обратното – кризата е резултат от "многогото" държавна и от разрушителната сила на икономическата намеса. За Кейнс икономическите кризи са резултат от липса на всеобщо търсене в икономиката и могат да се предотвратят чрез намаляване на данъците и увеличаване на разходите в публичния сектор. Теорията на Хайек описва икономическата криза като неминуем резултат от предишен подем, по време на който растежът е станал "небалансиран" – инвестиране и увеличаване на промишления капацитет и намаляване на спестяванията в икономиката; в

този смисъл, рецесиите са начин за възстановяване на баланса между спестяванията и инвестициите.

Според Хайек теорията на Кейнс не изяснява правилно ролята, която имат лихвения процент и структурата на капитала в пазарната икономика. В отговор на книгата на Кейнс "Обща теория на заетостта, лихвата и парите" (1936), която и до момента е книгата, оказала най-силно влияние върху икономическата политика на XX век, Хайек излага своята теза в "Чиста теория на капитала" (1941). Икономическите цикли се характеризират с "купчина грешки". Кредитната експанзия в резултат на изкуственото понижаване на лихвения процент заблуждава предприемачите; те са подведени да се впуснат в инвестиране и разширяване на производството. Това води до нарастване на паричните доходи на населението, увеличаване на текущите разходи и намаляване на спестяванията. Намаляването на средства за потребление води до увеличаване на търсенето и повишаване на цените им. Този фалшив сигнал генериран, генериран от кредитната експанзия води до малкоординация на производствените планове и потребителските планове на икономическите агенти. Тази малкоординация първо се изразява в "подем", а след него идва "спад", до момента когато ходът на производството се "настрои" към хода на спестяванията и потреблението в икономиката.

Изненадващо Кейнс хвали книгата на Хайек, въпреки че според него ако образовани и интелигентни хора управляват икономиката те могат лесно да попречат на нещата да излязат извън контрол. След смъртта на Кейнс обаче ентузиазмът на неговите последователи е толкова силен, че само след няколко години практически всички европейски страни се сдобиват с министерство на планирането. Дори британски консервативен премиер заявява "Сега ние всички сме кейнсианци". Поради тази всеобща кейнсианизация Хайек посвещава книгата "Пътят към крепостничеството" "на социалистите от всички партии". През 1945 година Хайек публикува в *American Economic Review* статията "Използването на знанието в обществото" (*The Use of Knowledge in Society*) - важен принос в разбирането за ролята на пазара и децентрализираният подход за вземане на решения.

Колкото и правилна да би могла да бъде преценката на Хайек, този дебат се печели от Кейнс. Теорията, която той извежда през 1936 г. все още се използва от централните банки и правителствата за управление на макроикономиката, макар че аргументът на Хайек, че свръх инвестициите водят до кризи нито е напълно приет от икономистите, нито напълно отхвърлен.

5. Хайек срещу макроикономиката и икономическата политика

Хайек отрича съществуването на макроикономиката и икономическата политика. За него самите понятия, с които борави макроикономиката, като БВП, индекс на потребителските цени, норма на безработица, съвкупни инвестиции и спестявания, парични агрегати и т.н., са безсмислени величини, лишени от съдържание. Той разглежда макроикономиката като мощен инструмент за конструиране на икономиката по предварително начертан план, нещо напълно погрешно. Макроикономиката предполага виждане за развитието, където цялото възниква преди частите, а не произтича спонтанно от тяхното взаимодействие. И това виждане оправдава изграждането на специален орган –

държавата, която да се грижи цялото да не се разпадне и да го насочва в "правилна посока, по научно обоснован план". Но като типичен неолиберал Хайек не изключва напълно ролята на държавата, но я поставя в определени граници, в "рамките на ограничената държава", действаща на основата на "правото на закона". Той допуска намесата на държавата главно в такива области и дейности като поддържане на ефективна парична система, разпространение на информация, контрол върху състоянието на околната среда, финансиране на образованието в известна степен, гарантиране на жизнения минимум. Но при условие, че държавата не навлиза в частната собственост и не изисква за себе си монополни права, защото точно правото на собственост и най-вече правото на собственост върху средствата за производство дават простор за действие на конкуренцията, пазарите и цените, които пък са в основата на пазарния механизъм. Но Хайек съвсем не е за неограничена свободна конкуренция; той смята, че свободната конкуренция трябва да бъде поставена в определена институционална рамка, а "спонтанният ред" да се подчини на "общите правила на поведение". И именно в това той вижда ролята на държавата – да осигури тези общи правила при запазване на основните регулиращи функции на пазарния механизъм.

Първите видими ефекти от дейността на Хайек се проявяват във Великобритания, където през 1979 година изборите са спечелени от Консервативната партия под ръководството на Маргарет Тачър. Тя и ръководителят на нейния мозъчен тръст сър Кейт Джоузеф с помощта на Institute of Economic Affairs прилагат на практика идеите на Хайек за по-малко намеса на правителството в икономиката и по-силно упоаване на пазара. Приватизацията премахва централизирания контрол и политическата намеса при управлението на предприятията, стимулирайки нови инвестиции. Правителството премахва субсидиите за губещи предприятия и позволи на потребителите и инвеститорите да насочват ресурсите към компании, произвеждащи стоки и услуги, които са търсени. Монополите са разбити и беше допусната конкуренция в сектори като железопътен транспорт, електричество, телекомуникации и природна газ. Трудовият пазар е дерегулиран, а инфлацията - контрол. Приносът на Хайек към тачъризма се признава с удостоверяването му с британския орден през 1984 година.

Фридрих Хайек умира през 1992 година. Това, което ни завещава, е своя пример на непоколебим и безкомпромисен човек, който не се плаши да тръгне срещу общото мнение, срещу общата заблуда. Въпреки трудностите, въпреки обезсърчителния прием на вижданията му. Тази му смелост е възнаградена - той завършва живота си с Нобелова награда, медал на свободата, британски орден, многобройни почетни титли и още по-многобройни последователи. И най-важното - успява да види как социализмът рухва и идеите му се прилагат успешно.